

VASILE BAHNARU
Institutul de Filologie
(Chișinău)

CONTRIBUȚIA ACADEMICIANULUI SILVIU BEREJAN LA PROGRESUL SEMASIOLOGIEI

Abstract

This article highlights the contribution of acad. Silviu Berejan to the progress of the modern semasiology. Thus, there are specifically mentioned the identified relations in terms of expression (homolexy, paralexia and heterolexy) and in the terms of content (homosemy, parasemy and heterosemy, the author of the article identifies another type of a relationship – parasemolexy, which occurs simultaneously in terms of expression and in those of content. However, the author especially insists on the contribution of acad. S. Berjan to the study of homosemy (synonymy) and to examining the systemic feature of vocabulary on the basis of an analysis performed on lexical microsystems.

0. Academicianul Silviu Berejan s-a impus în lingvistica noastră ca un specialist de mare notorietate mai ales în domeniul semasiologiei generale și al lexicografiei românești și, în mod deosebit, în domeniul sociolingvisticii. Dar puțini, din cei prezenți cunosc faptul că, inițial, tânărul Silviu Berejan a intenționat să-și facă studiile la Institutul de Telecomunicații din Odesa, ca în fine să se înscrie la Facultatea de Matematică a Universității din Chișinău, ca după anul I de studii să se transfere la Facultatea de Filologie, acțiunea respectivă fiind motivată nu din lipsa de aptitudini față de matematică, ci mai curând de pasiunea înăscută pentru misterul cuvântului limbii materne. Rămâne să admitem că vocația sa pentru matematică, deși nu s-a realizat, nu a rămas nevalorificată, probă concludentă în această ordine de idei servind acribia matematică în cercetarea faptelor de limbă, inclusiv perseverența și constanța aplicării metodelor logicii matematice în studiul fenomenelor de limbă. În această ordine de idei, se impune aplicarea consecventă în practica cercetării lingvisticii a noțiunilor de sistem și a relațiilor structurale, căci, așa cum menționa Mihai Eminescu, „Majoritatea oamenilor nu cunosc raza de acțiune a ideilor lor. Și precum iubita lui Arnim vorbea numai în versuri fără a-și da seama de acest lucru, la fel și oamenii, fără s-o bănuiască măcar, vorbesc în sisteme, care nu sunt altceva decât propria lor operă”. Din această perspectivă, dorim ca, în cele ce urmează, să evidențiem doar trei aspecte determinante în studiile de lingvistică ale academicianului Silviu Berejan: identificarea sistemului în cadrul fenomenelor lexico-semantice ale nivelului lexical al limbii, definirea și studierea multiaspectuală a omosemiei și delimitarea paradigmatelor lexico-semantice minimale din cadrul nivelului lexical.

1. Este cunoscut faptul că sistemul limbii se află în continuă dezvoltare și transformare, ceea ce conduce la regrupări permanente în cadrul unităților de limbă și în cadrul

relațiilor dintre aceste unități. Întrucât unitatea de bază a sistemului lexical, lexemul sau cuvântul, este o unitate biplană sau bidimensională, constituită din semnificant (forma cuvântului, învelișul sonor al cuvântului, latura materială a cuvântului) și semnificat (conținut sau sens), atestăm prezența unui ansamblu de relații atât între semnificații unităților sistemului lexical, cât și între semnificații acestui sistem, adică aceste regrupări se produc atât în planul expresiei, cât și în planul conținutului unităților de limbă. Astfel, între semnificații a două sau mai multe unități lexicale luate arbitrar, pot exista, în opinia acad. Silviu Berejan, următoarele tipuri de relații: 1) **coincidență totală** a formelor (cf.: *mare*¹ adj. „dedimensiuni întinse” și *mare*² s.f. „întinderemare de apă care are contact cu continentul”); 2) **coincidență parțială** a formelor (cf.: *atlas*¹ adj. „colecție de hărți geografice” și *atlas*² s.m. „țesătură pentru căptușeli și fețe de plapumă, mai groasă decât satinul, lucioasă pe o singură față”); *oral*¹ adj. „care se referă la gură, care aparține gurii; bucal”, împrumutat din fr. *oral* și format din lat. *os, oris* „gură” și *orar*² s. „program care arată timpul împărțit pe ore al desfășurării unei activități într-o anumită perioadă”, împrumutat din fr. **horaire** și din lat. **horarius** și derivat al s. **hora** „oră”); 3) **noncoincidență** a formelor (cf.: *dragoste* s.f. și *fierbinte* adj.). În urma examinării relațiilor existente între semnificații, constatăm că în cazul coincidenței totale a formelor semnificanților atestăm prezența *omonimiei* lexicale sau a *omolexiei*, în cazul coincidenței parțiale a semnificanților este vorba de prezența altui fenomen lexical, a *paralexiei* sau a *paronimiei* (în termeni tradiționali) și, în fine, în cazul lipsei totale de coincidență vorbim despre *eterolexie*. Dacă în cazul omolexiei (omonimiei) și eterolexiei situația este în general cunoscută, în cazul paralexiei, numită în termeni tradiționali paronimie, situația este într-o anumită măsură mai complicată și propunem să utilizăm termenul paralexie numai și numai în situația în care constatăm existența unei coincidențe parțiale între formele a două sau mai multe unități lexicale, fără a exista și o coincidență semantică, adică prezența unei totale lipse de similitudini semantico-etimologice.

1.1. În situația în care examinăm sensul cuvintelor (adică semnificatul), atestăm prezența următoarelor relații semantice: 1) **coincidență** sau **echivalență totală a sensurilor** (cf. *adagiu, apoftegmă, cugetare, dicton, maximă, sentință*); 2) **coincidență parțială a sensurilor** (cf.: *masă, scaun, fotoliu, copil, tânăr, bătrân; a se mișca, a se deplasa, a merge, a zbura, a pluti* etc.) și 3) **lipsă de coincidență a sensurilor** (cf.: *aliment; construcție; educație; sinceritate* etc.). Analizând relațiile semantice existente între semnificațiile unităților lexicale, constatăm că în cazul coincidenței totale a semnificațiilor este vorba de *omosemie* (în termeni tradiționali *sinonimie*), în cazul coincidenței parțiale a semnificațiilor este vorba de *parasemie*, iar în cazul lipsei de coincidență a semnificațiilor este vorba de *eterosemie*.¹ Acestor relații existente între semnificații le corespund trei tipuri de fenomene și, respectiv, de unități lexicale. Când este vorba de coincidența totală a unor sensuri lexicale ale unor cuvinte distincte, constatăm prezența, folosind terminologia tradițională, *sinonimiei* (din gr. **synonymos** = **syn** „cu” + **onoma** „nume”), în timp ce cuvintele concrete prin care se manifestă sinonimia în sistemul limbii se numesc *sinonime*. Întrucât termenii sinonimie și sinonime se referă, în principiu, la planul conținutului, dat fiind că sunt noțiuni semasiologice, s-a propus ca în locul acestora să fie utilizați termenii *omosemie* (din gr. **homos** „asemănător” + **sema** „sens”) și *omosemante*, în cazul actualizării în limbă a omosemiei. În situația coincidenței parțiale a sensurilor unor cuvinte distincte (relațiile de intersecție a sensurilor sau de includere a sensului unui cuvânt în sensul altui cuvânt cu o arie semantică mai extinsă), constatăm prezența altui fenomen semantic: *parasemia*

(din gr. **para** „lângă” + **sema** „sens”) și *parasemante*, în cazul actualizării în limbă a parasemiei. Un caz particular de parasemie este antisemia², numită în termeni tradiționali antonimie. Așadar, din categoria parasemantelor fac parte și cuvintele cu sens opus, numite antisemante sau, în terminologia clasică, antonime. Prin urmare, la nivel relațional, vorbim de antonimie, definită ca fenomen de limbă existent între unitățile lexicale cu semnificații asemănători, iar la nivel de realizare concretă a antonimiei vorbim despre antonime, definite drept unități lexicale cu sensuri asemănătoare, dar opuse sub raport logic. Mai mult, raportul dintre antisemie sau antonimie și antisemante sau antonime este de aceeași natură ca și relația dintre gnoseologie și ontologie. Cu alte cuvinte, antisemia sau antonimia ține de teoria limbii, adică de gnoseologie, iar antisemantele sau antonimele țin de realitatea concretă a limbii, de obiectul de studiu al antisemiei sau antonimiei, adică de ontologie. În același timp, este necesar să reținem că antisemantele (antonimele) fac parte din aceeași parte de vorbire, ca și sinonimele. Așadar, antisemia este o relație (de obicei binară) de complementaritate între sensurile a două unități lexicale ale căror seme nucleare sunt contrare.

Atunci când este vorba de cuvinte cu sensuri absolut diferite, suntem în drept să stabilim prezența, la nivelul conținutului, a *eterosemiei* (din gr. **heteros** „altul; diferit” + **sema** „sens”) și a *eterosemantelor*, în cazul actualizării în limbă a eterosemiei. Eterosemia este o relație semantică existentă între cuvinte ce nu dispun de nicio comunitate semantică. În acest caz este vorba de cuvinte cu sensuri care fac parte din clase lexico-semantică diferite, din câmpuri sau micro sisteme lexicale distincte, care includ unități lexicale cu sensuri îndepărtate.

1.2. Așa cum s-a afirmat mai sus, relațiile paradigmatică se stabilesc între unitățile lexicale, mai întâi, în planul expresiei și se manifestă în relații de omolexie, paralexie și eterolexie și în al doilea rând, în planul conținutului, unde se manifestă în relații semantice concrete de omoemie, parasemie și eterosemie. În raport cu fenomenele lexico-semantică atestate de acad. Silviu Berejan, noi am identificat prezența simultană a unor relații atât în planul expresiei, cât și al conținutului. De această dată este vorba de derivarea lexicală și semantică și de *parasemolexie*. Întrucât derivarea lexicală și cea semantică sunt fenomene de limbă care nu interesează în contextul problemelor discutate aici, în continuare vom stăruia asupra esenței și specificului parasemolexiei. Parasemolexia (< gr. **para** „lângă; aproape” + **sema** „sens” + **lexis** „cuvânt”) include numai și numai cuvintele care au semnificații cu forme asemănătoare și semnificații cu sensuri apropiate sau înrudite. În mod tradițional, în acest caz se vorbește despre paronimie, fenomen de limbă care, în opinia noastră, desemnează două realități distincte: pe de o parte, este vorba de paralexie, iar pe de altă parte – de parasemie. Din aceste considerente, noi propunem, așa cum s-a menționat anterior, ca termenul paralexie, inclusiv paronimie, să fie rezervat numai și numai pentru unitățile care dispun doar de o asemănare formală, iar termenul parasemie numai și numai pentru unitățile lexicale care dispun doar de o apropiere semantică, în timp ce termenul parasemolexie să fie utilizat numai și numai pentru unitățile de vocabular care dispun simultan atât de o asemănare formală, cât și de o apropiere semantică. În această ordine de idei sunt concludente următoarele exemple: *familial* adj. „care ține de familie; propriu

familiei”, împrumutat din fr. *familial*, derivat al s. lat. *famillia* „familie” și *familiar* „(despre exprimare, limbaj, stil) care este folosit în (sau apropiat de) vorbirea obișnuită; simplu, fără pretenții”, împrumutat din fr. *familier*, lat. *familiaris*, derivat al s. *famillia* „familie”; *temporal* adj. „care indică timpul, privitor la timp; care depinde de timp”, împrumutat din fr. *temporal*, lat. *temporalis*, derivat al s. *tempus*, -*oris* „timp” și *temporar* adj. „care nu durează decât un anumit timp”, împrumutat din fr. *temporaire*, lat. *temporarius*, derivat al s. *tempus*, -*oris* „timp”; *a abjudeca* vb. „(titluri, drepturi etc.) anula, a suspenda printr-o hotărâre judecătorească”, împrumutat din lat. *abjudicare* și derivat din pref. *ab-* și vb. *judicare* „a judeca” și *a adjudeca* vb. „(bunuri) a atribui persoanei care în cadrul unei licitații oferă o sumă mai mare”, împrumutat din lat. *adjudicare* și format din pref. *ad-* și vb. *judicare* „a judeca” etc.

1.3. În fine, ținem să formulăm încă o concretizare. În opinia noastră, paralexia și paronimia sunt fenomene cu totul deosebite și, prin urmare, acestea nu trebuie confundate, așa cum se procedează de cele mai multe ori. Paralexia presupune numai o parțială asemănare formală între două sau mai multe unități lexicale, în timp ce paronimia este o relație existentă între două sau mai multe unități de vocabular care au forme și sensuri aparent identice, din care considerente fenomenul paronimiei, individualizat prin coincidențe simultane în planul expresiei și în cel al conținutului, necesită a fi denumit parasemolexie, iar unitățile concrete de manifestare a acestui fenomen urmează să fie denumite parasemolexe. Prin urmare, toate cuvintele care au numai apropieri formale, fără a avea și asemănări semantice, fac parte din paralexie.

2. Fără a insista în mod deosebit, amintim aici contribuția substanțială a acad. Silviu Berejan la studierea și aprofundarea teoriei sinonimiei sau omosemiei, contribuție fără care este imposibil orice studiu asupra omosemiei în limba română și nu numai. La baza definirii și identificării omosemiei savantul pune o serie de factori: semantic, gramatical și funcțional-stilistic (diferențierea lexicului pe axa temporală – arhaisme și neologisme, pe axa spațială – lexic literar și lexic regional, regionalisme sau provincialisme și pe axa socială – profesionalisme, cuvinte de artizanat, termeni tehnici și științifici, cuvinte de jargon, de argou etc.). În vederea identificării unor criterii precise de determinare a gradului de sinonimitate între cuvinte, acad. Silviu Berejan propune o formulă matematică în baza căreia poate fi calculat nivelul de apropiere sinonimică, pornind de la numărul de seme coincidente din structura semantică a unităților lexicale luate în discuție³.

3. În fine, academicianul Silviu Berejan, bazându-se pe unele studii de semasiologie elaborate de Eugeniu Coseriu și de Otto Ducháček⁴, a supus analizei relațiile existente în semantica unor unități lexicale din componența unor câmpuri lexico-semantice, relațiile respective contribuind în mod direct la identificarea sistemului în lexic. Este vorba despre microcâmpurile sau paradigmele lexico-semantice cu elemente între care există relații **inclusive**, **ierarhice** sau **hipo-hiperonimice**. Acest tip de paradigme lexico-semantice este examinat detaliat în studiile lui Silviu Berejan⁵. În această ordine de idei este edificator exemplul ce urmează. Astfel, în limba română contemporană există următoarele microsisteme lexicale:

<i>Oaie</i>		<i>Câine</i>	
<i>Berbec</i>	<i>Oaie</i>	<i>Câine</i>	<i>Cățea</i>

Inițial, aceste microsisteme nu dispuneau de arhilexeme sau hiperonime, de aceea sub presiunea sistemului unul dintre hiponime (*oaie* și *câine*), extinzându-și volumul semantic, a devenit hiperonim (*oaie* și *câine*), în funcție de importanța și valoarea denotațiilor respectivi pentru viața cotidiană a fiecărui popor în parte. De altfel, hiperonim poate deveni atât hiponimul feminin, cât și cel masculin. În aceeași ordine de idei propunem să analizăm încă un exemplu:

<i>Găină</i>	
<i>Cocoș</i>	<i>Găină</i>

Substantivul *găină* este moștenit din latină, însă pentru exprimarea opoziției masculin/ feminin din limbile sud-slave a fost preluat substantivul *cocoș*, fapt ce a contribuit la completarea unei celule vide a acestui microsistem lexical și la apariția a unui nou hiponim masculin. Ulterior, a apărut necesitatea identificării hiperonimului respectiv, din care motiv substantivul *găină* și-a modificat sensul, devenind mai abstract și mai cuprinzător și, ca urmare, a avut loc completarea încă a unei celule vide, constituindu-se hiperonimul *găină* pentru microsistemul respectiv.

Analiza paradigmelor lexico-semantice de acest tip este utilizată cu succes mai ales în procesul de identificare a structurii semantice a cuvintelor polisemantice pentru prezentarea acestora în dicționarele explicative.

6. În concluzie nu avem decât să constatăm că acad. Silviu Berejan, prin cercetările sale, a creat o nouă direcție de cercetare în semasiologie reflectată în studiile sale asupra sistemicității în lexic, asupra (micro)câmpurilor lexico-semantice și asupra relațiilor paradigmatică, sintagmatică, derivațională (de formare a cuvintelor sau a sensurilor noi) și inclusive (ierarhice sau hipo-hiperonimice), toate acestea constituind un suport teoretic solid în demonstrarea caracterului de sistem al limbii și în continuarea studiilor asupra problemelor enumerate anterior.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE ȘI NOTE

¹ Referitor la relațiile existente între semnificații și semnificați, a se vedea: Бережан С. *Семантическая эквивалентность лексических единиц*. Кишинев: Штиинца, 1973, p. 96-97.

² Ibidem, p. 106.

³ Problema în cauză este examinată multilateral în studiul monografic Бережан С. *Семантическая эквивалентность лексических единиц*. Кишинев: Штиинца, 1973.

⁴ Coseriu E. *Linguistics and Semantics Current Trends in Linguistics*, 12, Den Haag, 1974, p. 1103-171; Coseriu E. *Studiul funcțional al vocabularului*.// Cahiers de lexicologie, XXVII, 1975, II, p. 30-31; Coseriu E. *Cătrefe o tipologie a câmpurilor lexicale*// *Linguistica*

modernă în texte, 1981, p. 34-77); Coseriu E. *Les structures lexématiques*// Probleme der Semantik, hrsg. von W. Th. Elwert, Wiesbaden, 1968, p. 33-61; Coseriu E. *Linguistics and Semantics*// Current Trends in Linguistics, 12, Den Haag, 1974, p. 103-171; Coseriu E. *Sémantique diachronique structurale*// Travaux de linguistique et de littérature, publiées par le Centre de Philologie et des littératures romanes de l'Université de Strasbourg. – Vol. 2. – nr. 1. – Strasbourg, 1964. – P. 139-186; Coseriu E. *Structure lexicale et enseignement du vocabulaire*, în „Actes du Premier Colloque International de Linguistique Appliquée”, Nancy, 1966, p. 175-217; Coseriu E. *Probleme der structurellen Semantik*// Neue Ausgabe, hrsg. von D. Kastowsky, Tübingen, 1973; Ducháček O. *L'attraction lexicale*// Philologia Pragensia. – Praha, 1964. – nr. 1. – P. 65-76. Ducháček O. *Lee relations sémantiques des mots*// Kwartalnik neofilologiczny. – T. IX. – Wardzawa, 1962. – nr. 1. – P. 27-34; Ducháček O. *L'interdépendence (interdépendance) et l'intersection du contenu et de l'expression*// Orbis. – T. XXI. – Louvain, 1972. – nr. 2. – P. 474-478.

⁵ Berejan, S. *Paralele lexicale în cadrul unor micro sisteme similare romanice și slave* (Analiza confruntativă-contrastivă) // *Raporturi și paralele romano-slave*. Chișinău, Știința, 1978, p. 74-111. Berejan, S. *Studierea comparativă a subsistemelor lexicale: (pe baza de material romano-slav)* // *Limba și literatura moldovenească*, 1977, nr. 2, p. 35-45.